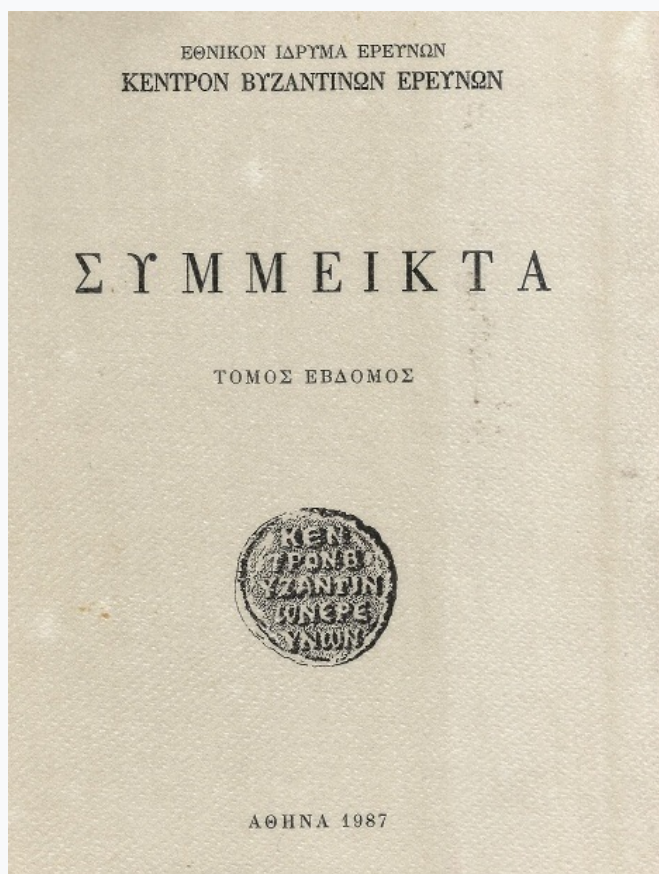

Byzantina Symmeikta

Vol 7 (1987)

SYMMEIKTA 7

Τὸ ἀρχαιότερο σωζόμενο ἔγγραφο γιὰ τὴ
θεσσαλικὴ ἐπισκοπὴ Σταγῶν (τοῦ ἔτους 1163).
Ἀνέκδοτα τεμάχια τοῦ ἐγγράφου καὶ μερικὲς
πρῶτες παρατηρήσεις

Ἑρμ. Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

doi: [10.12681/byzsym.707](https://doi.org/10.12681/byzsym.707)

Copyright © 2014, Ἑρμ. Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΒΡΑΝΟΥΣΗ Ἑ. Λ. (1987). Τὸ ἀρχαιότερο σωζόμενο ἔγγραφο γιὰ τὴ θεσσαλικὴ ἐπισκοπὴ Σταγῶν (τοῦ ἔτους 1163). Ἀνέκδοτα τεμάχια τοῦ ἐγγράφου καὶ μερικὲς πρῶτες παρατηρήσεις. *Byzantina Symmeikta*, 7, 19–32.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.707>

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟ ΣΩΖΟΜΕΝΟ ΕΓΓΡΑΦΟ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΣΤΑΓΩΝ

(τοῦ ἔτους 1163)

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΤΕΜΑΧΙΑ ΤΟΥ ΕΓΓΡΑΦΟΥ ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΡΩΤΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ*

Τὰ ἀρχεῖα τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων μᾶς ἐπιφυλάσσουν ἀκόμη νέα εὐρήματα, ἴσως καὶ κάποιες ἐκπλήξεις.

Στὴν πενταετία 1965-1970 εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ συμμετάσχω κι ἐγὼ στὶς πρῶτες ἐπιστημονικὲς ἀποστολὲς ποὺ πραγματοποιοῦσε τότε στὰ Μετέωρα τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἔλαβα μέρος κυρίως, μαζὶ μὲ τὸν Διευθυντὴ καὶ συνεργάτες τοῦ Κέντρου, στὴ διερεύνηση τῶν ἀρχείων, τὴν ἀνίχνευση, ταύτιση, περιγραφή, φωτογράφηση κλπ. τῶν βυζαντινῶν καὶ ἄλλων μεσαιωνικῶν ἐγγράφων¹. Ἀσχολήθηκα εἰδικότερα μὲ ὁρισμένες ἐξακριβώσεις σχετιζόμενες μὲ θέματα βυζαντινῆς διπλωματικῆς, ὅπως ἡ γνησιότητα κάποιων γνωστῶν ἤδη ἐγγράφων, ἐπικυρώσεις καὶ σημειώματα στὴν πίσω ὀψή (στὸ verso) τῶν ἐγγράφων, κ.ἄ.².

Στὰ ἀρχεῖα τῆς μονῆς Βαρλαάμ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἰδῶ τέσσερα τεμάχια βυζαντινῶν ἐγγράφων³. Ἐξωτερικὰ γνωρίσματα (χαρτί, μελάνι, γραφή) καὶ

* Τὰ κύρια σημεῖα αὐτῆς τῆς ἐργασίας, μαζὶ μὲ κάποιες ἄλλες προεκτάσεις, παρουσιάστηκαν ὡς ἀνακοίνωση στὸ Ε' Πανελλήνιο Ἱστορικὸ Συνέδριο (Θεσσαλονίκη, 26 Μαΐου 1984).

1. Πρβλ. Ν. Βέη, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, τόμ. Α, Ἀθήνα 1967, προλεγόμενα Α. Βρανούση, σελ. *48, σημ. 55.

2. Πρβλ. Ε. L. Vranoussi, *Notes sur quelques actes suspects ou faux de l'époque byzantine*, στὸν τόμο *La paléographie grecque et byzantine* (Colloques internationaux du CNRS - N° 559), Παρίσι 1977, σελ. 505-517. Ἐκεῖ (σελ. 509-510 καὶ σελ. 517, πίν. VII) ἐπισημαίνονται κάποιες ἐνδείξεις πλαστότητας ἢ γνησιότητος μετεωρικῶν ἐγγράφων.— Πρβλ. ἐπίσης Ἐρ. Βρανούση, *Δύο ἀφιερωτήρια ἐγγράφα ἐπὶ τῆς Μονῆς Θεοτόκου τῶν Κριβιτζῶν (II'-ΙΔ' αἰ.)*. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς βυζαντινῆς Πελοποννήσου, Σύμμεικτα 4 (1981), σελ. 17-47. Τὰ ἐκδιδόμενα ἐκεῖ κείμενα προέρχονται ἀπὸ χειρόγραφο τῶν Μετεώρων.

3. Τὰ τεμάχια αὐτὰ ἦταν περιτυλιγμένα σὲ δύο χωριστὲς δέσμες. Στὴ μία ἀπὸ τὶς δύο δέσμες ὑπῆρχε ἐτικέτα μὲ τὶς ἀκόλουθες ἐνδείξεις: *Ἐγγράφα Ἱ. Μονῆς Βαρλαάμ, ἀρ. 1 (τεμάχιον χρυσοβούλλου ἐπὶ χάρτου)*. Ἡ ἐτικέτα αὐτὴ εἶχε γραφεῖ πολὺ πρόσφατα, ἔταν ἡ Μητρόπολη Τρίκκης καὶ Σαγῶν κατέγραφε τὰ κειμήλια τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων (1951,

έσωτερικά τεκμήρια (ἀναγραφή κτήσεων, παροίκων κλπ.) μὲ ἔπεισαν ὅτι εἶχα μπροστά μου τεμάχια ἐν ὧς καὶ μόνο ἔγγράφου, ἀκέφαλου καὶ κολοβοῦ. Ὅταν προχώρησα καὶ βρῆκα τὴν ἐξωτερικὴ καὶ τὴν ἐσωτερικὴ τους ἀλληλουχία, τὰ ὀνομάτισα Α, Β-Γ, Δ. Ἡ σημερινὴ κακὴ κατάστασή τους (μεγάλες φθορές, εὐθρυπτο χαρτί, ποὺ ἀπολεπίζεται στὸ ξεδίπλωμα, κλπ.) δὲν ἐπέτρεπε πλήρη μεταγραφή, οὔτε ἱκανοποιητικὴ φωτογράφηση. Αὐτὰ θὰ καταστεῖ δυνατό νὰ γίνουν μόνον ὅταν προηγηθεῖ εἰδικὴ συντήρηση τοῦ ἔγγράφου¹.

Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ πρώτη προσέγγιση στὸ θέμα καὶ στὰ προβλήματα ποὺ θέτει τὸ ἔγγραφο.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ — Πρόκειται γιὰ τέσσερα ξεχωριστὰ τεμάχια ἔγγράφου (Α, Β, Γ, Δ). Εἶναι ἀπὸ χαρτί, τὸ χαρτί ἐκεῖνο ποὺ συναντᾶμε σὲ ἔγγραφα τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰώνα. Εἶχε ἀπορροφήσει κάποτε πολλὴ ὑγρασία, ἔπειτα στέγνωσε, συρρικνώθηκε, δημιουργήθηκαν ρωγμές, ἀπολεπίσεις κλπ., καὶ σήμερα θρυμματίζεται. Φθορές ἀπὸ τὴν ὑγρασία καὶ ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες διπλώσεις. Μιὰ κάθετη δίπλωση στὴ μέση, κατὰ μῆκος τοῦ ἔγγράφου, προκάλεσε τὶς περισσότερες ζημιές: σχισίματα ποὺ παρέσυραν ὁλόκληρα κομμάτια χαρτιοῦ. Σχισίματα στὰ περιθώρια, στίγματα καὶ μεγάλες κηλίδες ἀπὸ τὴν ὑγρασία, γράμματα ποὺ ἔχουν ἐκπέσει, κτλ.

Εἰδικότερα, τὸ τεμάχιο Α, ἀκέφαλο καὶ κολοβό, ἔχει μῆκος 99 ἐκ. καὶ πλάτος περίπου 34,5 ἐκ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κομμάτια χαρτιοῦ. Τὸ πάνω ἔχει κολληθεῖ στὸ κάτω. Σωζόμενοι στίχοι: 56.

Τὰ τεμάχια Β καὶ Γ εἶναι τὸ ἀριστερὸ καὶ τὸ δεξιὸ μέρος ἑνὸς τμήματος τοῦ ἔγγράφου, ποὺ τὰ διεχώρισε τὸ ἐνδιάμεσο χάσμα. Περιέχουν 12 στίχους κειμένου. Ἀπὸ τὴν κάθετη δίπλωση τοῦ ἔγγράφου δημιουργήθηκε σχισμὴ στὸ μέσον, φαγώθηκε τὸ χαρτί δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς σχισμῆς, καὶ ἔτσι λείπουν ἀρκετὰ γράμματα στὴ μέση τῶν 12 αὐτῶν στίχων. Παρὰ τὶς μεγάλες φθορές, τὰ χάσματα κτλ., μπόρεσα νὰ συμπεράνω ὅτι τὸ κείμενο τῶν τεμαχίων Β-Γ ἀποτελεῖ σὺν ἑξεία τοῦ κειμένου τοῦ Α (ἴσως ἔχουν χαθεῖ κάποιοι στίχοι στὰ ἐνδιάμεσα). Μέγιστο μῆκος τῶν τεμαχίων Β-Γ: 22 ἐκ. Σωζόμενοι στίχοι: 12.

Τὸ τεμάχιο Δ ἔχει ὑποστεῖ κι αὐτὸ μεγάλες φθορές στὴ μέση ἀπὸ σχίσιμο κατὰ τὴν κάθετη δίπλωση τοῦ ἔγγράφου. Λείπουν πολλὰ γράμματα στὴ μέση

1953, 1959.— γιὰ τὶς καταγραφὰς ἐλπίδες βλ. Βέη, ὁ.π., προλεγόμενα Βρανούση, σελ. *45.

1. Ἐγινε μόνο μιὰ πρώτη καὶ πρόχειρη φωτογράφηση, χωρὶς νὰ ἐπιχειρηθεῖ πλήρες ξεδίπλωμα τοῦ ἔγγράφου, χωρὶς νὰ προσεχαριστεῖ γιὰ νὰ ἰσιώσουν οἱ πολλὲς συρρικνώσεις τοῦ χαρτιοῦ, χωρὶς ν' ἀφαιρεθοῦν καπνίδες καὶ σκόνες ποὺ ἔχουν ἐπικαθῇ, κτλ.—Ὅπως εἶναι ἀδύνατον σήμερα ἡ πλήρης μεταγραφή, ἔτσι καὶ ἡ περιγραφή ποὺ δίνω ἔχει κάποιες ἐλλείψεις.

τῶν στίχων. Εἶναι ἀκέφαλο καὶ κολοβό. Σημερινὸ μῆκος: 51 ἐκ. Σωζόμενοι στίχοι: 34.

Ἀπὸ τῆ μελέτη τοῦ περιεχομένου τοῦ Δ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνει πόσοι ἀκριβῶς στίχοι ἔχουν ἐκπέσει ἀνάμεσα στὸ κείμενο τῶν Β-Γ καὶ στὸ κείμενο τοῦ Δ.

Ὅλα τὰ τεμάχια ἔχουν τὸ ἴδιο *με λ ά ν ι*: καστανόμαυρο, ξεθωριασμένο ἀπὸ τὴν πολυκαιρία. Γ ρ α φ ῆ πολὺ ἐπιμελημένη ἀπὸ γραφέα ἐγγράμματο. Βραχυγραφίες πολλές, αὐτὲς ποὺ συναντᾶμε σὲ βυζαντινὰ ἔγγραφα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰ. καὶ πέρα. Δὲν ὑπάρχουν ὀρθογραφικὰ σφάλματα.

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, τὸ *σ υ ν ο λ ι κ ὸ μ ῆ κ ο ς* τῶν τεμαχίων Α, Β-Γ, Δ εἶναι σήμερα (99+22+51=) 172 ἐκ. Τὸ *π λ ά τ ο ς* κυμαίνεται (ὅπου σῶζονται περιθώρια) στὰ 34-35 ἐκ. Σωζόμενοι συνολικὰ σ τί χ ο ι : (56+12+34=) 102.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ καὶ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ — Τὸ ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ αὐτὸ ἔγγραφο δὲν φέρει καμιὰ *χ ρ ο ν ο λ ο γ ι κ ῆ ἔ ν δ ε ι ξ η*. Πουθενὰ ἐπίσης μέσα στὸ κείμενο δὲν συναντᾶμε κάποιο χαρακτηρισμό, γιὰ νὰ προσδιορίσουμε τὸ *ε ἰ δ ο ς* τοῦ ἐγγράφου. Ἐπισημαίνω ὥστόσο τὶς λέξεις: *ἀνεγραψάμεθα* (Α στ. 37, 52, Β-Γ στ. 5, Δ στ. 8, 15), *παραδεδώκαμεν* (Α στ. 51, Δ στ. 3, 15), *περιορισμός* (Α στ. 55, Δ στ. 18, κ.ἄ.).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ — Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐγγράφου, ὅπως εἶπαμε, λείπει. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι μᾶς λείπει ἡ βασικὴ αὐτὴ ἀφετηρία, παρὰ τὰ μεγάλα χάσματα καὶ τὰ πολλὰ δυσανάγνωστα σημεῖα, μπορῶ, νομίζω, νὰ συνοψίσω (ἔστω καὶ μὲ πολλὰ κενὰ στὰ ἐνδιάμεσα) τὸ *π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν ο* τοῦ ἐγγράφου: Στοὺς πρώτους σωζόμενους στίχους οἱ λέξεις ποὺ διακρίνονται δείχνουν ὅτι γίνεται λόγος γιὰ ἓνα κοινὸ χρυσόβουλλο τοῦ τότε αὐτοκράτορα ὑπὲρ τοῦ ναοῦ *τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ πασῶν τῶν ἁγίων [ἐκκλησιῶν]* (Α, στ. 3-5).— Μὲ βάση αὐτοκρατορικὸ ἔγγραφο ἢ ἐκκλησία [= ἢ Ἐπισκοπὴ Σταγῶν, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ παράκατω] δικαιούται νὰ κατέχει *τριακονταεὶς κληρικοπαροίκους καὶ γῆν [χιλίων μοδίων, ὅπως διαβάζουμε παρακάτω], ποὺ τῆς «παρέδωσε» ὁ χαρτουλάριος [...].— Στὸν συντάκτη τοῦ παρόντος ἐγγράφου παρουσίασαν καὶ τὸ *προβὰν [πρακτικόν]* ποὺ εἶχε καταρτίσει γιὰ τὴν [ἴδια, προφανῶς] ἐπισκοπὴ ὁ *χαρτουλάριος Βασίλειος [...]*, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ ἔγγραφο ἐκεῖνο «παρέδωσε» τοὺς 36 *κληρικοπαροίκους* μαζί μὲ τὴ γῆ τους, καθὼς καὶ γῆ χιλίων μοδίων στὸ *χωρίον Κοβέλ[τζιον]*, γῆ ποὺ εἶχε παραχωρηθεῖ, πέρα ἀπὸ τὰ ἄλλα, *παρὰ τῶν μνημονευθέντων [ἄνωθι?] βασιλέων* (Α, στ. 10-14).—Ὅλα αὐτὰ τὰ δικαιώματα ἀναθεωρήθηκαν τώρα, ἔγινε γενικὴ ἐπανεξέταση τῶν κτήσεων τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τὸν συντάκτη τοῦ ἐγγράφου καὶ δηλώνονται σὲ δικό του *πρακτικόν* (Α, στ. 14-16).*

Με βάση τὰ παραπάνω, ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου θὰ ἀφήσει στὴν ἐκκλησία ὅσα τῆς ἀνήκουν. Ἀλλὰ ὅσα εἶναι ἴσως ἐπέκεινα, θὰ τὰ ἀποσπάσει καὶ θὰ τὰ ἀποδώσει στὸ δημόσιο, σύμφωνα μὲ τὸ καταστρωθὲν [ἄνωθι;] βασιλικὸν πρόσταγμα, ποὺ εἶχε ἐκδοθεῖ γιὰ τὴν κατοχύρωση τῆς περιουσίας τῶν ἐκκλησιῶν καὶ πρὸς χειροαγωγίαν καὶ καθόλου ἐλευθερίαν τῶν ἐν αὐταῖς ἀρχιερέων (Α, στ. 16-22).—Ἀκολουθοῦν ὀνομαστικὲς ἀναγραφὰς κληρικοπαροίκων, παροίκων, προσκαθημένων, καὶ προσδιορισμὸς ἐδαφικῶν συνόρων (περιορισμοί):

Χωρίον ὅπερ κάστρον Σταγῶν ἐγχωρίως ἐπονομάζεται καὶ βρίσκεται στοὺς πρό[ποδες] τῆς ἐπισκοπῆς: ὀνομαστικὴ ἀναγραφὴ κληρικοπαροίκων (ἀκτημόνων, βοϊδάτων, ζευγαράτων), δέκα τουλάχιστον¹, ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς κληρ[ικοί] τῇ ἀγιοτάτῃ ἐπισκοπῇ ἐκδουλεύοντες (Α, στ. 22-37).

Χωρίον ὁ Κόζερος: ὀνομαστικὴ ἀναγραφὴ 15 προσκαθημένων παροίκων (ἀκτημόνων, βοϊδάτων, ζευγαράτων) μὲ τὶς κτήσεις τους (Α, στ. 37-56).

Παραδόθηκε ἐπίσης τὸ χωρίον ὁ Κόζερος, τοῦ ὁποῦ περιγράφεται ὁ «περιορισμός»: ξεκινᾷ ἀπὸ τῇ Βρύσῃ τοῦ Μάγρου Νεροῦ, κατεβαίνει πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τοῦ Ἡμέρου Κλίματος, περνᾷ ἀπὸ τὸ Γάβροβο, διαιρεῖ τὰ δίκαια τοῦ χωρίου Μέρτζι [...], φτάνει ὡς τὸ βουνὸ Κόζιακα, πρὸς ἄρκτον συναντᾷ πλάτανο, στὴ συνέχεια τὸν κοζεριτικὸ μύλο, ἐργαστήρια, τὸν ποταμὸ Βοβό[...]/ καὶ κλείνει στὴ Βρύσῃ τοῦ Μάγρου Νεροῦ, ἀπὸ ὅπου καὶ ἄρχισε (Α, στ. 55-57 καὶ Β-Γ, στ. 1-5).

Χωρίον Γάβροβο: ὀνομαστικὴ ἀναγραφὴ δέκα περίπου προσκαθημένων, βοϊδάτων, ζευγαράτων ἢ ἀκτημόνων (Β-Γ, στ. 5-12).

[...] *Χωρίον Βελεμίσθιν: ὀνομαστικὴ ἀναγραφὴ δύο (τουλάχιστον) προσκαθημένων* (Δ, στ. 1-3).—Παραδόθηκαν ἐπίσης στὴν ἐπισκοπὴ τὰ μυλοτόπια τῆς περιοχῆς Ὁροχοβιάνων, ἀμπελῶνες [...], μυλικὸ ἐργαστήρι καὶ ὅσα κατεῖχε ὡς τότε ἡ ἐπισκοπὴ πακτωτικῶς (Δ, στ. 3-8).

Χωρίον Κοβέλτζιν: ὀνομαστικὴ ἀναγραφὴ 11 περίπου παροίκων (βοϊδάτων, ζευγαράτων) (Δ, στ. 8-15).

Ἀνακεφαλαιώνοντας ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου γράφει ὅτι παραδόθηκαν στὴν ἐπισκοπὴ 46 κληρικοπάροικοι ζευγαράτοι (Δ, στ. 15-17).

Ἀκολουθεῖ «περιορισμός» τῆς γῆς [...], τὴν ὁποία ἤδη κατέχει ἡ ἐπισκοπὴ: ἀπὸ τὴν πόδωσιν τοῦ βουνοῦ Πεσκά κοντὰ στὸ ρυάκι, προχωρεῖ πρὸς ἀμπέλια τοῦ χωρίου Σθλάτινα τοῦ ἀπὸ τῶν Τρικάλων, διαιρεῖ τὰ δίκαια τοῦ χωρίου Σθλάτινα, φτάνει ὡς τὸ χωρίον Τραπεζοχούιστα μέσα στὸν κάμπο δυτικὰ [...], διαιρεῖ τὰ δίκαια τοῦ χωρίου Τζεροντζόβον [...] (Δ, στ. 17-34).—Ἡ συνέχεια λείπει.

1. Ἐπειδὴ ὑπάρχουν πολλὲς φθορὲς, ὅπως εἶπα, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναγραφομένων κληρικοπαροίκων, παροίκων κτλ., δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθεῖ μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις.

Τὸ περιεχόμενο τῶν τεσσάρων αὐτῶν τεμαχίων —κείμενο χωρὶς ἀρχή, χωρὶς τέλος καὶ μὲ πολλὰ χάσματα στὰ ἐνδιάμεσα— παρέχει ἀρκετὰ στοιχεῖα ποὺ μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ προσδιορίσω κάπως τὸ εἶδος τοῦ ἐγγράφου στὸ ὁποῖο ἀνῆκαν. Τὰ μνημονευόμενα τοπωνύμια (κάστρον Σταγῶν κ.ἄ.), οἱ κληρικοπάροικοι τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος, καὶ ἄλλα, ἔδειχναν ὅτι τὰ ἀταύτιστα αὐτὰ τεμάχια ἀνῆκαν σὲ βυζαντινὸ ἐγγραφο ἀναφερόμενο στὰ «δικαίαια» τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν.

Ὅλα αὐτὰ θύμιζαν τὸ πρόσφατα τότε δημοσιευμένο παρόμοιου περιεχομένου ἐγγραφο ποὺ εἶχε παρουσιάσει ὁ Ch. Astruc¹. Ὁ γνωστὸς Γάλλος ἑλληνιστής, δεινὸς παλαιογράφος καὶ κωδικολόγος, εἶχε παρουσιάσει σὲ διπλωματικὴ ἔκδοση καὶ μὲ πλουσιότατο ἱστορικὸ σχολιασμό², ἓνα ἀκέφαλο βυζαντινὸ ἐγγραφο τοῦ ἔτους 1163, σωζόμενο στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιοῦ.

Τὸ παρισινὸ αὐτὸ ἐγγραφο, ἀκέφαλο, ἔχει μῆκος 107,5 ἐκ. καὶ πλάτος 35 ἐκ. Διασώζει 55 στίχους. Εἶναι ἀπὸ χαρτὶ βομβύκινο ποὺ ξεφτάει. Ἐχει ὑποστειῖ φθορὲς ἀπὸ τὴν ὑγρασία, ἔχει σχισίματα, κτλ. Μελάνι καστανόμαυρο. Γραφὴ ἐπιμελημένη, ἀπὸ γραφέα ἐγγράμματο, χωρὶς ὀρθογραφικὰ σφάλματα. Εἶναι μιὰ διάγνωσις, ποὺ ἀναφέρεται στὴν παραχώρηση 46 κληρικοπαροίκων στὴν ἐπισκοπὴ Σταγῶν καὶ χιλίων περίπου μοδίων γῆς³.

Τὸ ἐγγραφο αὐτὸ φέρει τὴ χρονολογία Ἀπρίλιος 6671 (=1163) καὶ δύο ιδιόχειρες ὑπογραφὲς βυζαντινῶν ἀξιωματούχων. Τὸ ὑπογράφουν ὁ Ἰωάννης Ἀθανασόπουλος καὶ κάποιος Θεόδωρος ὁ Π...⁴, ἀνάξιοι δοῦλοι τοῦ βασιλέως», κτλ. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἐγγράφου διακρίνονται καὶ ἔχνη ὀπῶν, ὅπου περνοῦσε τὸ νῆμα ποὺ συγκρατοῦσε τὴν κρεμασμένη σφραγίδα τοῦ ἐγγράφου, σφραγίδα ποὺ δὲν ἔχει διασωθεῖ.

Ἡ ἀντιπαραβολὴ καὶ συνεζέτασις τῶν τεσσάρων τεμαχίων τῆς μονῆς Βαρυλάμ μὲ τὸ ἐγγραφο τοῦ Παρισιοῦ μὲ ὁδήγησαν στὴ διαπίστωση ὅτι ὅλα συναποτελοῦσαν κάποτε ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἐγγραφο. Πα-

1. Charles Astruc, *Un document inédit de 1163 sur l'évêché thessalien de Stagi*, BCH 83 (1959), σελ. 206-246.— Στὶς παρακάτω παραπομπές: Astruc, *Stagi*.

2. Πρβλ. καὶ N. Svoronos, *Les privilèges de l'Église à l'époque des Comnènes: Un rescrit inédit de Manuel Ier Comnène*, TM I (1965), σελ. 364-365 καὶ 374.— Στὶς παρακάτω παραπομπές: Svoronos, *Rescrit*.

3. Astruc, *Stagi*, σελ. 209-212.

4. Ὁ Astruc (*Stagi*, σελ. 228, σημ. 6) ἀναρωτήθηκε μήπως ἡ δευτέρη ὑπογραφή τοῦ ἐγγράφου Θεόδωρος ὁ Π... θὰ μπορούσε νὰ ἀνήκει στὸν γνωστὸ ἀξιωματοῦχο τῆς ἐποχῆς Θεόδωρο τὸν Παντεχνῆ. Τελικὰ ὅμως μᾶλλον τὸ ἀποκλείει.— Προσθέτω ὅτι ιδιόχειρη ὑπογραφή τοῦ Θεόδωρου Παντεχνῆ (ποὺ δὲν μοιάζει καθόλου μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ παρισινοῦ ἐγγράφου) διασώζει πρόσταξις τοῦ Μανουήλ τοῦ ἔτους 1176· βλ. "Ε. Βρανόση, *Ἐγγραφα Πάτριον*, ἀρ. 22, στ. 32, καὶ πίν. 46).

ρόμοιο το περιεχόμενο, πολλά τὰ κοινὰ σημεῖα. Ἰδιο τὸ χαρτί. Ἰδιο πλάτος, ἴδια γραφή.

Ἡ παραπέρα συνεζέταση πείθει ὅτι τὰ τέσσερα τεμάχια τῆς μονῆς Βαρλαάμ προηγούνται καὶ ὅτι τὸ ἀκέφαλο παρισινὸ ἔγγραφο ἀποτελεῖ τὴ συνέχεια καὶ τὸ τέλος τοῦ ὅλου ἐγγράφου.

Ἔτσι, τὸ σύνολο τοῦ ἐγγράφου (ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἀκέφαλο) φτάνει σήμερα σὲ συνολικὸ μῆκος τὰ 2 μέτρα καὶ 79,5 ἑκατοστὰ (στὰ Μετέωρα 1,720 + 1,075 στὸ Παρίσι = 2,795) καὶ διασώζει συνολικὰ 157 στίχους (στὰ Μετέωρα 102+55 στὸ Παρίσι).

Πῶς καὶ πότε ἀκριβῶς τὸ ἀκέφαλο κάτω μέρος τοῦ ἐγγράφου φυγαδεύτηκε ἀπὸ τὴ Θεσσαλία δὲν εἶναι γνωστό. Ἡ Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιοῦ τὸ ἀπέκτησε τὸ 1944 — δωρεὰ ἐνὸς συλλέκτη, ὁ ὁποῖος τὸ εἶχε ἀγοράσει τὸ 1929 στὸ Λονδίνο μαζί με μιὰ συλλογὴ κοπτικῶν χειρογράφων, ποὺ ἀνῆκαν σὲ Ἀγγλο συλλέκτη. Στὸ τμήμα ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Bibliothèque Nationale πέρασε μόλις τὸ 1958 καὶ καταλογογραφήθηκε ὡς *Suppl. Grec 1371*.¹

Ἐναν αἰῶνα νωρίτερα, ὁ γνωστός Ρῶσσος ἀρχιμανδρίτης Πορφύριος Uspensky, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὰ Μετέωρα τὸ 1859, εἶδε στὴ Μονὴ Βαρλαάμ ἓνα ἔγγραφο ποὺ τὸ περιεχόμενό του, ὅπως τὸ συνοψίζει, καὶ ἡ χρονολογία του (6671—1163) συμπίπτουν μὲ τὸ ἔγγραφο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Τὰ γραφόμενα τοῦ Uspensky εἶναι πολὺ συνοπτικά: λείπουν οἱ διαστάσεις τοῦ ἐγγράφου καὶ ἄλλες λεπτομέρειες· σημειώνεται ὅτι τὸ ἔγγραφο ἔχει ὑποστεί φθορὰς ἀπὸ τὴν ὑγρασία, δὲν σημειώνεται ὅμως ἂν ἦταν ἤδη ἀκέφαλο κτλ.²

Ὁ Ν. Βέης, παρουσιάζοντας τὸ 1910 τὰ πρόσφατα τότε εὐρήματα τῶν μετεωρικῶν ἐρευνῶν του, δίνει ἓναν συνοπτικὸν κατάλογο 95 ἐγγράφων καὶ πρῶτον τὸν κατάλογο σημειώνει: «Ἀπογραφή, διεξοδικωτάτη καὶ λεπτομερής, τῶν κτημάτων τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν... τοῦ ἔτους 1162/3. Δυστυχῶς ἀκέφαλος καὶ κολοβή»³. Πρόκειται, ἀσφαλῶς, γιὰ τὸ ἔγγραφο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ.

1. Πρώτη παρουσίαση τῶν κατὰλογο τῶν Ch. Astruc καὶ M.-L. Coeasty, *Le Supplément Grec*, τόμ. Γ', Παρίσι 1960, σελ. 694-697, ἀρ. 1371. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς ἀπόκτησης τοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκη, τοὺς προηγούμενους κατόχους του κτλ., βλ. καὶ Astruc, *Stagi*, σελ. 208-209.

2. P. Uspenskiĭ, *Vostok Christianskiĭ. — Putesestvie o Meteorskie i Osoolim-pijskie monastiri o Fessali... o 1859 godu...* Pod redakcieju P. A. Syrku, Πετρούπολη 1896, σελ. 363.—Ὁ Astruc (*Stagi*, σελ. 207, σημ. 3) γράφει ὅτι, ἀφοῦ ὁ Uspensky δὲν σημειώνει τίποτε σχετικόν, θὰ μπορούσε κανεὶς, μὲ κάποια ἐπιφύλαξη, πάντως, νὰ συμπεράνει ὅτι τὸ ἔγγραφο μᾶς σωζόταν τότε στὰ Μετέωρα ἀκέραιον. Δὲν συμμερίζομαι αὐτὴ τὴν ἀποψη.—Γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν καὶ τὰς ἐργασίας τοῦ Uspensky στὰ Μετέωρα βλ. καὶ Βέης, ὅ.π., προλεγόμενα Βρανούση, σελ. *38, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

3. Ν. Βέης, *Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς Μοναῖς τῶν Μετεώρων κατὰ τὰ ἔτη 1908 καὶ 1909*, Ἀθήνα 1910, σελ. 50, ἀρ. 1.

Γιὰ νὰ τὸ χαρακτηρίξει ὁμοῦς ὁ Βέης κολοβό, σημαίνει ὅτι δὲν εἶχε βρεῖ τότε στὰ Μετέωρα καὶ τὸ κάτω τμήμα τοῦ ἐγγράφου, αὐτὸ ποὺ βρίσκεται σήμερα στὸ Παρίσι. Εἶχε βρεῖ μόνο τὸ ἐπάνω μέρος, ἀκέφαλο. αὐτὸ ποὺ σώζεται καὶ σήμερα (σὲ τέσσερα τεμάχια) στὴ μονὴ Βαρλαάμ, τὸ ὁποῖο συσχέτισε μὲ τὸ παρόμοιο ἔγγραφο ποὺ εἶχε ἐπισημάνει ὁ Uspensky, καὶ ἀπὸ τὸν Uspensky παρέλαβε, ὑποθέτω, τὴ χρονολογία. (Ὁ Uspensky εἶχε σημειώσῃ μόνον τὸ ἔτος: 6671=1163, χωρὶς μῆνα· γι' αὐτὸ ὁ Βέης ἀπέδωσε τὸ 6671 μὲ τὸ 1162/3).

Ἐπομένως, τὸ κάτω τμήμα τοῦ ἐγγράφου, τὸ ὁποῖο πρὶν ἀπὸ τὸ 1929 βρισκόταν στὴν Ἀγγλία καὶ τὸ 1944 περιῆλθε στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιοῦ, εἶχε φυγαδευτεῖ ἀπὸ τὰ Μετέωρα μετὰ τὸ 1859 (ὁπότε τὸ εἶδε ἐκεῖ ὁ Uspensky) καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1908 (ὁπότε ἄρχισε τὶς ἔρευνές του στὰ Μετέωρα ὁ Βέης).

*

Μερικὲς πρῶτες παρατηρήσεις μὲ βάση τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου, ὅπως συμπληρώνεται τώρα:

Ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις, στὴν ἀρχὴ τῶν ἐγγράφων αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὁ συντάκτης τοὺς καταχώραζε τὸ κείμενον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου μὲ τὸ ὁποῖο ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ ἀνέθετε τὴν ἐντολὴ νὰ διενεργήσῃ ὅσα διενεργεῖ, τὰ ὁποῖα καὶ ἐξέθετε ἔπειτα παρακάτω μὲ κάθε λεπτομέρεια.

Ἡ ἐλλείπουσα σήμερα ἀρχὴ τῆς διαγνώσεως τῶν ἀναγραφῶν Ἰωάννη Ἀθανασόπουλου καὶ Θεόδωρου Π. περιεῖχε, ἀσφαλῶς, τὸ κείμενον ἑνὸς τέτοιου ἐγγράφου. Ἦταν ὁ βασιλικὸς ὀρισμὸς μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Μανουήλ ἔδινε ἐντολὴ στοὺς ἀναγραφεῖς νὰ προβοῦν σὲ ἐπ' ἀνένελεγχον τῶν κτήσεων τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν καὶ νὰ συντάξουν τὴν παροῦσα διάγνωση καὶ σχετικὸ πρακτικόν.

Στὴ συνέχεια (στὸ κείμενον αὐτὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐγγράφου, ἡ ὁποία λείπει) οἱ ἀναγραφεῖς θὰ ἔγραφαν ὅτι, εἰς ἐφαρμογὴν τῶν ἀνωτέρω, ἤρθαν ἐπὶ τόπου καὶ διερεύνησαν τὴν ὑπόθεσιν. Ἀκολουθοῦσε, ἀσφαλῶς, λεπτομερὴς ἔκθεσις: ὁ ἐπίσκοπος Σταγῶν τοὺς παρουσίασε τοὺς τίτλους ποὺ κατεῖχε ἡ ἐπισκοπὴ του, «παλαιγενῆ γράμματα» προγενεστέρων αὐτοκρατόρων, κ.ἄ.

Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ἐγγράφου μας —τὸ προεισαγωγικόν, ἃς ποῦμε— δὲν σώζεται. Στὸ κάτω ὁμοῦς μέρος τοῦ ἐγγράφου, ποὺ ἐκδίδει ὁ Astruc, μνημονεύονται:¹

α' — χρυσόβουλλα τῶν «ἀοιδίμων» αὐτοκρατόρων Νικηφόρου Γ' τοῦ Βοτανειάτη (1078-1081) καὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081-1118).

1. Πρὸς. Astruc, *Stagi*, σελ. 233 κ.ε.

- β'— χρυσόβουλλο τοῦ τότε αὐτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνοῦ «γεγονὸς ἐπὶ πάσαις ταῖς κατὰ τε τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν ἐπισκοπαῖς» [τοῦ ἔτους 1148].
- γ'— «ἐπικυρωτικὰ προστάγματα» τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα [ἀπολυθέντα, προφανῶς, μετὰ τὸ 1148].
- δ'— ἔνας ὁρισμὸς τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα [μετὰ τὸ 1148].
- ε'— ἓνα πρακτικὸν παραδόσεως τοῦ χαρτουλαρίου Βασιλείου Τζιντζιλούκη, ὁ ὁποῖος εἶχε διενεργήσει [μετὰ τὸ 1148 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1163] τὴν «ἀναγραφὴν τοῦ θέματος Σεβείων».

Στὰ τεμάχια ποὺ σώζονται στὴ Μονὴ Βαρλαάμ (καὶ ποὺ ἡ πλήρης μεταγραφὴ τους δὲν εἶναι ἀκόμη δυνατή, ὅπως εἶπα) διακρίνω:

— ...τὸν κοινῶς γεγονότα [...τοῦ] αὐτοκράτορος ἡμῶν χρυσόβουλλον λόγον κλπ. (Α, στ. 3-4).

...τοῦ χαρτουλαρίου παραδοθέντας [...] τριάκοντα εἰς κληρικοπαροίκους καὶ... (Α, στ. 9-10).

— ...μεγαλοδοξοτάτον χαρτουλαρίου κῆρ Βασιλείου... (Α, στ. 11).

Μνημονεύονται δηλαδὴ καὶ ἐδῶ μερικὰ ἀπὸ τὰ «παλαιγενῆ γράμματα» ποὺ παρουσίασε ὁ διαληφθεὶς θεοφιλὴς ἐπίσκοπος (Α, στ. 7), γράμματα τῶν μνημορευθέντων [ἄνωθι?] βασιλέων ἡμῶν (Α, στ. 13-14), κλπ.

Μιὰ ἄλλη φράση ποὺ διαβάζω στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τεμάχια τῆς μονῆς Βαρλαάμ συνοψίζει τὸ ἔργο ποὺ εἶχαν ἀναλάβει νὰ διεκπεραιώσουν οἱ δύο ἀναγραφεῖς τοῦ 1163: ...ἐφροντίσαμεν αὐτοὶ καὶ πραγματικῶς ἐξετάσαι πάντα τὰ τῇ ἐπισκοπῇ διαφερόντα καὶ διὰ πρακτικοῦ ἡμετέρου ταῦτα δηλοποιήσθαι¹ καὶ τὰ μὲν εὐλόγως προσόντα τῇ ἐκκλησίᾳ | εἶσαι παρ' αὐτῇ, τὰ δὲ ἐπέκεινα ἴσως ἀποσπάσαι καὶ τῷ δημοσίῳ προσοφιεῖσθαι, κατὰ τὴν περίληψιν | [τοῦ ἄνωθι | ?] ἐγκαταστροφέντος θείου καὶ βασιλικοῦ προσκυνητοῦ προστάγματος... (Α, στ. 16-19).

Ἀπὸ τὰ παραπάνω, σὲ συνδυασμὸ μὲ ἕσα ἄλλα προκύπτουν ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ δημοσιευμένου κάτω μέρους καὶ τῶν ἀνεκδότων τμημάτων τοῦ ἐγγράφου, μποροῦμε νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε τὸ ἱστορικὸ τοῦ ζητήματος:

Ὁ ἐπίσκοπος Σταγῶν (ποὺ δὲν κατονομάζεται στὸ σωζόμενο κείμενο), λίγα πρὶν ἀπὸ τὸ 1163, εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ νὰ ἐφαρμοστοῦν ἕσα περιεῖχε τὸ πρακτικὸ τοῦ χαρτουλαρίου Βασιλείου Τζιντζιλούκη, δηλ. νὰ παραδοθοῦν 46 κληρικοπάροικοι ζευγαρεῖς μὲ τὴ γῆ τους, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ φορολογικὰς ἐπιβάρυνσεις, καὶ 1000 μόδιαι γῆς ποὺ κατεῖχε ἡ ἐπισκοπὴ δυνάμει ἐγγράφων καὶ ἄλλων προγενεστέρων αὐτοκρατόρων (Α, στ. 13-14). Ἀλλὰ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν αἴτηση τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, ἴσως καὶ οἱ

1. Ἡ γ. δηλοποιήσθαι εἶναι τὸ μόνον ὀρθογραφικὸ λάθος στὸ κείμενο τοῦ ἐγγράφου, ὅσο ἔχω διαβάσει. Εἶναι ἐνδεχόμενο ὁ γραφέας νὰ ἤθελε νὰ γράψῃ δηλοποιήσασθαι.

ἀναγραφεῖς εἶχαν λάβει ἐντολὲς νὰ προβοῦν σὲ γενικότερο ἔλεγχο καὶ ἀναγραφὴ τῆς εὐρύτερης ἐκείνης περιοχῆς.

Ὅπως ὑποδηλώνει τὸ ἔγγραφό μας, ὁ Τζιντζιλούκης εἶχε παραδώσει ὡς τότε μόνο 36 κληρικοπαροίκους (Α, στ. 9-10 καὶ 12). Ἀντὶ γιὰ 9 κληρικοπαροίκους εἶχε παραδώσει τὸ χωρίον *Κνίνα*¹.

Οἱ ἀναγραφεῖς Ἰωάννης Ἀθανασόπουλος καὶ Θεόδωρος Π. ἐπισκέφτηκαν τὴν περιοχὴ. Ἀλλὰ προχώρησαν σὲ ἐξ ὑπαρχῆς ἔλεγχο τῶν κτήσεων καὶ προνομίων τῆς ἐπισκοπῆς μὲ βάση τοὺς τίτλους ἰδιοκτησίας ποὺ τοὺς ἐπέδειξε, ὅπως εἴπαμε, ὁ ἐπίσκοπος.

Ἐπικαλοῦνται ἰδιαίτερα τὸ κοινὸν λεγόμενον *χρυσόβουλλο* τοῦ Μανουήλ, τὸ ὁποῖο καὶ μνημονεύεται δύο φορές: Α, στ. 3-5 καὶ ἔκδ. Astruc, στ. 26-27.

Πρόκειται βέβαια γιὰ τὸν γνωστὸ χρυσόβουλλο λόγῳ ποὺ λέγεται καὶ *ἰατῆρ* καὶ ἀπολύθηκε τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1143². Τὸ χρυσόβουλλο ἐκεῖνο προάσπιζε τὶς κτήσεις ὅλων τῶν ἐπισκοπῶν καὶ ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν φορολογικῶν ὑπαλλήλων, ἀλλὰ μὲ μιὰ προϋπόθεση: νὰ ἐπιδεικνύονται τίτλοι ἰδιοκτησίας. Αὐτὰ τὰ εἶχε ὑπόψη ὁ ἐπίσκοπος Σταγῶν, γι' αὐτὸ καὶ εἶχε προσκομίσει ὅσα σχετικὰ ἔγγραφα διέθετε.

Οἱ ἀναγραφεῖς ὁμῶς ὑπογραμμίζουν ὅτι θὰ ἐνεργήσουν ἔτσι, ὥστε τὰ μὲν εὐλόγως προσόντα τῇ ἐκκλησίᾳ εἶσαι παρ' αὐτῇ, τὰ δὲ ἐπέκεινα ἴσως, ἀποσπάσαι καὶ τῷ δημοσίῳ προσαφιερῶσαι (Α, στ. 17-22). Ἡ φράση αὐτὴ θυμίζει μιὰ διάταξη ποὺ περιέχεται σὲ ἓνα ἄλλο χρυσόβουλλο τοῦ Μανουήλ, μεταγενέστερο ἀπὸ τὸν «ἰατῆρα», χρυσόβουλλο ποὺ ἀπολύθηκε τὸν Μάρτιο τοῦ 1158 καὶ ἀφοροῦσε μονὲς καὶ ἄλλα ἱερὰ καθιδρύματα τῆς περιοχῆς τῆς Κωνσταντινούπολης³. Σύμφωνα μὲ τὴν διάταξη αὐτή, θὰ συντάσσονται *πρακτικὰ τῶν σήμερον κατεχομένων παρὰ τῶν μονῶν ἀκινήτων καὶ παροίκων* καὶ θὰ κατοχυρώνονται τὰ νομίμως κατεχόμενα· ὅσα ὁμῶς δὲν κατέχονται νομίμως, θὰ ἀφαιρεθοῦν (τὸ ἀδίκως κατεχόμενον ἀφαιρεθήσεται), ἐὰν ὁ ἀναγραφεὺς διαπιστώσει ὅτι αὐτὰ (τόπια ἢ πάροιχοι κ.ἄ.) κατέχονται ἐπέκεινα τοῦ περιορισμοῦ⁴.

Ἡ διάταξη αὐτή, ποὺ περιέχεται στὸ παραπάνω χρυσόβουλλο γιὰ τὶς μονὲς καὶ τὰ ἄλλα ἱερὰ καθιδρύματα τῆς Κωνσταντινούπολης (Μάρτ. 1158), εἶχε περιληφθεῖ, πιθανότατα, καὶ σὲ μεταγενέστερο (μὴ σωζόμενο) πρόσταγμα τοῦ Μανουήλ ἀναφερόμενο σὲ ἐπισκοπὲς καὶ μοναστήρια ὅλης τῆς ἐπικράτειας. Αὐτὸ συνάγεται, νομίζω, ἀπὸ τὸ ἔγγραφό μας (Ἀπριλ. 1163). Τὸ μεταγενέ-

1. Astruc, *Stagi*, σελ. 215 (στίχ. 39-41), 217, 222, 243, 245.

2. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1372.— Zepos, *JGR*, τόμ. Α', σελ. 376-378.— Ηρβλ. καὶ Svoronos, *Rescrit*, σελ. 328 κ.έ.

3. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1419.— Zepos, *JGR*, τόμ. Α', σελ. 384-385.— Ηρβλ. καὶ Svoronos, *Rescrit*, σελ. 330 κ.έ.

4. Zepos, *JGR*, τόμ. Α', σελ. 384.— Ηρβλ. καὶ Svoronos, *Rescrit*, σελ. 333.

στερο αὐτὸ καὶ μὴ σωζόμενο πρόσταγμα τοῦ Μανουήλ (τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε ἀπολυθεῖ μετὰ τὸν Μάρτιο τοῦ 1158 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1163) θὰ περιεῖχε, ἀσφαλῶς, καὶ ἄλλες διατάξεις, ποὺ ἀφοροῦσαν ὅχι μόνον κτήσεις μοναστηρίων, ἀλλὰ καὶ ἄλλα συναφῆ θέματα, σχετιζόμενα μὲ τὶς ἐπισκοπές. Αὐτὸ ὑποδηλώνει ἡ φράση τοῦ ἐγγράφου μας ὅτι τὸ βασιλικὸ ἐκεῖνο πρόσταγμα εἶχε ἀπολυθεῖ πρὸς χειραγωγίαν καὶ καθόλου ἐλευθερίαν τῶν ἐν αὐταῖς [= ταῖς ἀγιωτάταις ἐκκλησίαις] ἀρχιερέων (Α, στ. 20)¹.

Ἐχὼ τὴ γνώμη ὅτι ἡ παραπάνω τελευταία φράση, μαζὶ μὲ τὰ συμφραζόμενα (Α, στ. 19-20), ἔχει μεταφερθεῖ ἐδῶ αὐτούσια ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ σχετικοῦ (μὴ σωζομένου) προστάγματος. Αὐτὸ συνηθιζόταν, ὅπως ξέρουμε, καὶ τὸ συνηθίζει καὶ ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου μας: Στὴν ἀρχὴ τοῦ τεμαχίου Α, στοὺς πρώτους στίχους ποὺ διαβάζονται, διακρίνουμε (παρὰ τὰ ἐνδιάμεσα κενὰ) αὐτούσια σχεδὸν μιὰ φράση ἀπὸ τὸν λεγόμενο «ιατῆρα», τὸ χρυσόβουλλο δηλ. τοῦ 1148. Μεταφέρω τὴ φράση ἀπὸ τὸν «ιατῆρα»: . . . χρυσόβουλλον λόγον τῇ μητρὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, τῇ Νέᾳ Σιών, τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐνδαιτήματι, καὶ τοῖς κατὰ τὰς νήσους πάσας καὶ τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν ἀρχιερεῦσιν . . . (JGR, σελ. 376).

Ἐνα ἄλλο σημεῖο τοῦ ἐγγράφου μας, ποὺ ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ, σχετίζεται μὲ τὸν ὅρο *κληρικοπάροικος*. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο τῆς λέξης *κληρικοὶ* καὶ ἄλλων συναφῶν ὄρων σὲ διάφορα βυζαντινὰ κείμενα ἔχει ἀρκετὰ ἀπασχολήσει τὴν ἔρευνα². Στὸ ἐγγραφοῦ μας γίνεται λόγος, ὅπως εἶδαμε, γιὰ *κληρικοπαροίκους* (Α, στ. 8-9, 11-12). Λίγο πρὶν κάτω διαβάζουμε μιὰ φράση ποὺ εἶναι, θὰ λέγαμε, ἐπεξηγήση τοῦ ὅρου: *κληρικοὶ τῇ ἀγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ ἐκδουλεύοντες* (Α, στ. 24). Μ' αὐτὴ τὴ φράση ἀρχίζει ἡ ὀνομαστικὴ ἀπαρίθμηση τῶν ὅσων *εὐρέθησαν* [. . .] *ἐν τῷ χωρίῳ ὅπερ κάστρον* [. . .] *Σταγῶν ἐγχωρίως ἐπονομάζεται*, ποὺ ὅλοι τοὺς ἀσκοῦν κάποιον ἐκκλησιαστικὸν λειτουργημα ἢ κατέχουν κάποιον ἐκκλησιαστικὸν ὀφείκειο: διάκονος, ἀναγνώστης, ἱερεὺς καὶ πρωτέδικος, δομέστικος, πρωτοψάλτης, διάκονος καὶ σκευοφύλαξ, ἀρχιδιάκονος κ.ἄ. (Α, στ. 25-37). Ἀπ' αὐτοὺς ἄλλοι εἶναι ἀκτήμονες, ἄλλοι βοιδᾶτοι, ἄλλοι ζευγαρᾶτοι.

Στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου, ὅπου ἡ ἀναγραφή προχωρεῖ σὲ ἄλλα *χωρία*, οἱ ἀναγραφόμενοι δὲν εἶναι συνήθως *κληρικοί*. Χαρακτηρίζονται ἄλλωστε ὡς *πάροικοι προσκαθήμενοι* (Α, στ. 37, Δ στ. 9) ἢ ἀπλῶς *προσκαθήμενοι* (Β-Γ, στ.

1. Βλ. σχετικὰ αὐτοκρατορικὰ ἐγγραφα ποὺ ἐπισημαίνει καὶ σχολιάζει ὁ Ν. Σβορώνος (*Rescrit*, σελ. 328 κ.έ.).

2. Βλ. Svoronos, *Rescrit*, σελ. 364 κ.έ.—Πρὸς καὶ J. Karayannopoulos, *Ein Problem der spätbyzantinischen Agrargeschichte*, JÖB 30 (1981), σελ. 236.—Ἐλευθερία Παπαγιάννη, *Τὰ οἰκονομικὰ τοῦ ἑγγαμου κλήρου στὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα 1986, σελ. 186 κ.έ.

6). Καὶ αὐτοὶ ἐπίσης, ὅπως εἶδαμε, δὲν εἶναι ὅλοι ζευγαράτοι. Ὑπάρχουν ἀνάμεσά τους καὶ βοῖδᾶτοι καὶ ἀκτῆμονες.

Ὅπως εἶναι γνωστό, τὰ «δίκαια» τῆς Ἐπισκοπῆς Σταγῶν τὰ ἀπαριθμεῖ καὶ τὰ κατοχυρώνει ἀργότερα ἓνα χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (Μάρτιος 1336). Ἐκεῖ διαβάζουμε ὅτι «ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Σταγῶν καὶ οἱ κληρικοὶ αὐτοῦ» παρακάλεσαν νὰ κατοχυρωθοῦν διὰ «χρυσοβούλου βεβαιωτικοῦ πάντων τῶν προσόντων τῇ ἁγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ» κτλ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπικυρώνει ὅσα «κατέχει καὶ νέμεται» ἡ ἐπισκοπή, καί, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, προσθέτει: ἐκδουλεύουσι δὲ καὶ οἱ τοιοῦτοι κληρικοὶ καθὼς εἰσὶ τεταγμένοι εἰς τὴν τοιαύτην ἐπισκοπὴν, ἀποδώσωσι δὲ πρὸς αὐτὴν τὸ ἀνήκον τέλος ὅσοι ἔχουσιν ὑποτελεῖ κτήματα αὐτῆς κτλ.¹ Ἡ περικοπὴ αὐτὴ χρήσιμο εἶναι, νομίζω, νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὶς ἀνάλογες φράσεις τοῦ ἐγγράφου μας, ἂν καὶ ἀπὸ τὸ 1163 ὡς τὸ 1336 εἶχε μεσολαβήσει ἓνα μακρὸ χρονικὸ διάστημα δύο περιπτου αἰώνων.

Δὲν εἶναι ἴσως ἄσκοπη καὶ μιὰ ἄλλη παρατήρηση. Στὸ χωρίον τοῦ κάστρου Σταγῶν ὅλοι οἱ ἀναγραφόμενοι κληρικοπάροικοι φέρουν ἐλληνικὰ ὀνόματα. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο καὶ μὲ τοὺς παροίκους τῶν ἄλλων χωρίων. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ: *Χωρίον Κόζερος* (Α, στ. 39 κέ.): Νέγρης, Κρατζούνης τοῦ Δραγίνου, Δόβρος, Νεάζο(ς?), Βρατινός, Ράδος υἱὸς Νεσνάνας, Τζέρνος ὁ Ξελίτης, Κράικος ὁ Πρισέτζης, Στάνος, Δραγίνος ὁ Βρατουμίρ, Δοβρωτάς, Σθλάβα χήρα, Σθλαβωτάς υἱὸς τῆς Βοδίνας, κ.ἄ.— *Χωρίον Γάβροβο* (Β-Γ, στ. 7-12): Στάνος τοῦ Μακροσκούλη, Δραγωτάς, Σέμκος, Τζερνωτάς υἱὸς τοῦ Δραγάνου, Τσίσνος, Ράδος, Ἰβάν, Πρινίσκος, κ.ἄ.— *Χωρίον Κοβέλτζι* (Δ, στ. 9-15): Δοβρωτάς υἱὸς τοῦ Στάνου, Θεόδωρος υἱὸς τοῦ Δοβροσθᾶ, κ.ἄ.

Ἄς ὑπενθυμίσουμε —δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετο— ὅτι τὸ γνωστὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1336 ποὺ προαναφέραμε, κοντὰ στὰ ἄλλα ποὺ ἀπαριθμεῖ, ἀναφέρει ἐπίσης *Βλάχους τε καὶ Βουλγάρους καὶ Ἀλβανίτας*².

Τὸ ἐγγράφον μας, τώρα ποὺ συμπληρώνεται μὲ τὰ τεμάχια Α, Β-Γ, Δ (μὲ τὰ ὁποῖα *τριπλασιάζεται τὸ κείμενον* ποὺ δημοσίευσε καὶ σχολίασε ὁ Astruc), προσφέρεται γιὰ νέες *τοπογραφικὲς ἐξακριβώσεις* μὲ ἀφετηρίαν τὰ πολλὰ *τοπωνύμια* ποὺ περιέχει³. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ το-

1. Τὸ χρυσόβουλλο αὐτὸ (ποὺ τὸ κείμενό του ἔχει μεταγραφεῖ καὶ στὸν βορινὸ τοῖχο τοῦ νάρθηκα τοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ τῆς Καλαμπάκας) τὸ ἔχουμε, ὅπως εἶναι γνωστό, σὲ ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες καμιά δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ. Παραπέμπω στὴν ἐκδοση MM, τόμ. 5, σελ. 272-273 καὶ Uspenskij, *Putesestvie*, σελ. 407.

2. MM, τόμ. 5, σελ. 271 καὶ Uspenskij, *Putesestvie*, σελ. 406

3. Τοπογραφικὲς ἐξακριβώσεις καὶ ταυτίσεις τοπωνυμίων ἀπασχόλησαν ἤδη τὸν Asirue, *Stagi*, σελ. 217-222 καὶ 239-240, ὅπου καὶ παλαιότερη βιβλιογραφία Ἀπὸ τὴν

πωνύμια επαναλαμβάνονται στο χρυσόβουλλο του 1336 που προαναφέραμε, καθώς και σε άλλα κείμενα. Θα ξεπερνούσαμε όμως τα όρια του σημερινού δημοσιεύματος, αν προσκτείναμε την πρώτη αυτή παρουσίαση του νέου ύλικού και προς αυτή την κατεύθυνση. Επιβάλλεται άλλωστε να γίνει —και θα γίνει κάποτε— μια τοπογραφική αποτύπωση του συνόλου των κατά καιρούς κτήσεων και της δικαιοδοσίας της επισκοπής Σταγών, μιας περιοχής που ἔρχε-
 ἔξω από τα Τρίκαλα κι ἀπλώνόταν ως την ἡπειροθεσσαλική κορυφο-
 γραμμή της Πίνδου.

ΕΡΑΣ ΒΡΑΝΟΥΣΗ

μετέπειτα βιβλιογραφία σημειώνω τὰ γενικότερα ἔργα: Ἀννας Ἀβραμέα, *Η βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν*, Ἀθήνα 1974 (βλ. κυρίως σελ. 158-161: Σταγοί).— B. Ferjančič, *Tesalija u XIII i XIV veku*, Βελιγράδι 1974.— J. Koder, F. Hild, P. Soustal, *Hellas und Thessalia* (Tabula Imperii Byzantini, 1), Βιέννη 1976 (βλ. κυρίως σελ. 262-263: Stagoi).

ΜΕΤΕΩΡΑ-ΒΑΡΑΛΛΑΜ, άρ 1 'Η άρχή τοῦ τευχίου Α, τοῦ τέλους τοῦ τευχίου Δ

ταν τῇ βυζαντινῇ ἀποστολικῇ προσφορᾷ μὲ τὴν ἄφιξη ἐκεῖ τῶν ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου¹, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία τῆς Κωνσταντινούπολης συνέχιζε μὲ μεγαλύτερο ζῆλο τὸ ἀποστολικό της ἔργο, ὅταν τὴν ἄνοιξη τοῦ 864 ἡ βυζαντινὴ στρατιωτικὴ ἐμφάνιση στὴ Βουλγαρία ματαίωσε τὰ σχέδια τοῦ Βόρη νὰ εἰσβάλει μαζί μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολικῆς Φραγγίας Λουδοβίκο Γερμανικὸ (840-876) στὴ Μοραβία, καὶ ἀνάγκασε τὸν Βούλγαρο ἡγεμόνα νὰ δεχθεῖ τὸν χριστιανισμό ἀπὸ τὸ Βυζάντιο². Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐπέκτασής της, ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία συμπεριέλαβε καὶ τὸ Σκυθικὸν ἀνήμερον τε καὶ ἄγροικον ἔθνος τῶν Ρῶς, τοὺς ὁποῖους ὁ Φῶτιος στὴν περίφημη «Ἐγκύκλιο Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους» ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει ἤδη ἐκχριστιανίσει.³

Οἱ ἐξελιζόμενες αὐτὲς ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀφήσουν ἀδιάφορο τὸν πάπα Ρώμης Νικόλαο Α' (858-867), ὁ ὁποῖος ἐβλεπε τὴ Μοραβία νὰ εἰσέρχεται στὴ βυζαντινὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς σὲ μία ἐποχὴ πού ὁλόκληρη ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ Ἰσπανία, βρισκόταν στὴν ἀπόλυτη πνευματικὴ ἐπικυριαρχία του⁴. Πιὸ συγκεκριμένα, ἐκεῖνο πού ὁ πάπας Νικόλαος πρέπει νὰ ἐβλεπε μὲ

1. Πρβλ. Dvornik, *Byzance et Rome...*, σελ. 165-170. — Τοῦ ἴδιου, *Byzantine Missions among the Slavs. SS. Constantine-Cyril and Methodius*, New Brunswick-New Jersey 1970, σελ. 103-104. — Τοῦ ἴδιου, *Les Slaves...*, σελ. 81-84. — H. Grotz, *Erbe wider Willen. Hadrian II. (867-872) und seine Zeit*, Wien-Köln-Graz 1970, σελ. 149-155.

2. Πρβλ. Bury, ὁ.π., σελ. 383-385. — Dvornik, *Byzance et Rome...*, σελ. 186-189. — Τοῦ ἴδιου, *Schisme...*, σελ. 158. — Petrov, ὁ.π., σελ. 41-52. — Dvornik, *Les Slaves...*, σελ. 85-86. Οἱ βυζαντινὲς πηγὲς ἀποδίδουν τὴν ὑποταγὴ τοῦ Βόρη στὶς ἐξοιθηνωτικὰς συνάπειες τοῦ λιμοῦ, πού μάστιζε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τῇ Βουλγαρίᾳ (βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 162-165, Συνέχεια Γεωργ. Μοναχοῦ, σελ. 824 (CSHB), Ύψοδος-μεών, σελ. 665 (CSHB), Λέοντα Γραμματικό, σελ. 238 (CSHB), Θεοδόσιο Μελιτηνό, σελ. 166-167 (Tafel), Συνέχεια Γεωργ. Μοναχοῦ, σελ. 8 (Istrin), Γενέσιο, Δ', σελ. 69, Σκυλίτζη, σελ. 90-92, Ζωναρᾶ, IV, σελ. 5).

3. Φωτίου Ἐπιστολὴ, ἀρ. 2, σελ. 50 (Laourdas - Westerink) καὶ Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 196. Πρβλ. Hélène Ahrweiler, *Les relations entre les Byzantins et les Russes au IXe siècle*, Bulletin d'Information et de Coordination de l'Association Intern. des Études Byzant. 5 (1976), σελ. 57-70 (= Byzance: Les pays et les territoires, Var. Reprints, Λονδίνο 1976, ἀρ. VII). Γιὰ τὰ θετικὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀποστολικοῦ ἔργου, πού ἀνέπτυξε τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ Φωτίου βλ. ἐπίσης τὴν Ἐπιστολὴν (ἀρ. 97, σελ. 132), στὴν ὁποία ὁ Φῶτιος συγχάριε τὸν ἀρχιεπίσκοπο Βοσπόρου Ἀντώνιο, ἐπειδὴ κατόρθωσε νὰ μετατρέψῃ τὸν Σκυθικὸ Πόντο ἀπὸ ἡλιθιωτὸν εἰς εὐσεβεῖον καὶ εὐσεβεῖον.

4. Τὸ ὅτι ἐδῶ καὶ αἰῶνες ὁλόκληρη ἡ Δύση ἀνῆκε στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ πάπα Ρώμης φαίνεται ἀπὸ τὴ φράση τοῦ πάπα Γρηγορίου Β' (715-731) «... πάντα ἡ δόσις εἰς τὴν ἡμετέραν ταπεινώσιν ἔχει τὴν ἀπόβλεψιν...», βλ. J. Guillaud, *Aut origines de l'Iconoclisme: Le témoignage de Grégoire II?*, TM 3 (1968), σελ. 297. Πρβλ. ἐπίσης Dvornik, *Les Slaves...*, σελ. 84.